

net düğünü, bed'i besmele cemiyeti gibi özel günlerde yapılırdı. Daha çok Kâdirî, Rifâî, Bedevî, Desûkî ve Sa'dî tarikatlarına has bir tören olan nevbe ramazan bayramlarında bazan üç, kurban bayramlarında iki defa, diğer tarikatlarda ise nâdiren icra edilen bir merasimdir. Meselâ Halvetiyye tarikatı tekke ve zâviyelerinde ancak kandil ve bayramlarda nevbe çıkar ve bazan bir hafta sürerdi. Kıyâmî tekkelerinde nevbe merasimi kandil ve bayram günlerinden bir hafta önce başlardı; buna "istikbal haftası" denilirdi. Büyük dergâhlarda özel durumlarda âyin merasimi nevbenin iştirakiyle yapılırdı. Nevbe merasimi mûsiki sanatının ses ve usul sazları ustalığı, solo, koro, yöneticilik, makam ve repertuar bilgisi gibi çeşitli dallarını içine alan, icrası zor ve özel yetenek isteyen en kapsamlı türlerinden biridir.

İçinde bulunulan ortama ve zevke bağlı olarak birkaç saat süren nevbe merasiminde nevbe biri oturularak, diğeri ayakta olmak üzere iki şekilde vurulurdu. Ayakta vurulan nevbe oturularak yapılan nevbeden sonra başlayıp ondan daha kısa sürerdi. Nevbe genellikle giriş ve onu takip eden üç bölümden oluşmaktadır. Bu merasimde tekkenin şeyhi ve diğer dergâhlardan gelen şeyhlerle zâkirbaşı halîle, dedeler ve zâkirler kudüm, dervişler mazhar gibi ritim sazları vururdu. Nevbe merasimine katılan bu ritim çalgılarından ibaret topluluğa "nevbezen" adı verilir ve nevbenin idaresini de halîle ile şeyhler veya usta zâkirbaşılar üstlenirdi.

Nevbe merasiminin girişi halîlenin kısa aralıklarla ve ağır tempodaki titreşimlerle başlanıp zâkirlerin giderek hızlanan usullerle icra ettikleri şuşul, methiye ve kasidelerle devam eder. Daha sonra zâkirbaşının "nevbe hutbesi"ni okumasının ardından sernakib ve yanında olan nakibler, arkalarından da orada bulunanlar birer adım ilerleyerek her adımda kıyâmî tarikatlardan dört büyük kutbundan birinin ismini (Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed er-Rifâî, Ahmed el-Bedevî, İbrâhim ed-Desûkî) ve bazan diğer tarikat pîrlerini saygıyla yâdederdiler. Yüksek sesle yapılan "salavatlama"nın ardından ritim sazlarının dağıtılmasına geçilir. Önceden özel bir şekilde nevbe merasimi için hazırlanan aletler rûtbe, yaş ve kıdemleri dikkate alınmak suretiyle birer birer sernakib tarafından şeyh, zâkirbaşı, dede, zâkir ve dervişlere niyaz edilerek (öpülerek) verilir. İcra edilecek mûsiki büyük önem taşıdığı için dağıtımda iyi bir mûsiki bilgisinin yanında bu

konuda tecrübe sahibi olanlar tercih edilir.

Birinci bölüm. Bu bölümde şeyhin, tarikatin pîri ve makamın sahibi adına "el-Fâtîha" demesinden sonra ağır ağır vurduğu halîlenin usulüne uyup diğer nevbezenler de çalgılarını aynı ritimle vurmaya devam ederler. Sadece çalgıların çalındığı (nevbe vurulduğu) bu kısımda bir şey okunmaz. Giderek hızlanan icranın şeyh efendinin "el-Fâtîha" nidâsıyla sona ermesi üzerine çalgılar düzenli bir şekilde dizlerin önüne konur ve şeyh efendi başta olmak üzere derviş ve zâkirler hep birlikte rast makamındaki "nevbe salâtı"nı okurlar.

İkinci bölüm. Şeyh efendi ve diğer hazır bulunanlar ayağa kalkarak ve ayakları mühürlenmiş vaziyette Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti göz önüne getirilerek duyulan heyecan, mutluluk ve teslimiyet tekrar yaşanır, "Talaal'-bedrû aleynâ" mısrayla başlayan şuşul / ilâhi veya "Kasidetü'l-Bürde"den bir bölüm okunur. Hızlanarak devam eden bu bölüm yine şeyh efendinin "Fâtîha"sı ile sona erer ve ardından salavat getirilir. Zâkirbaşının okuduğu münâcât, na't veya değişik makamlarda okunan cumhur ilâhileri ile bölüm tamamlanır.

Üçüncü bölüm. "Demdeme faslı" da denen bu bölümde diğer bölümlere göre daha ağır usulle nevbe vurmaya devam edildiğinden tevhidhânedeki bulunan herkes bu icraya katılabilir. Uşşak, hicaz, rast ve daha çok sabâ ve hüseyinî makamlarında şuşul ve ilâhiler okunup kıyam zikrindeki gibi "perde kaldırma" denilen şekilde sesler yükseltip indirildikten sonra yine şeyh efendinin "Fâtîha"sı ve ardındaki salavattan sonra görevli dervişler tarafından nevbe çalgıları birer birer niyaz edilerek toplanır. Şeyh efendi ağır tempoda ve yüksek sesle tevhid-i şerife geçer veya zâkirlerin Nâbî'nin, "Sakin terk-i edebden küy-i mahbûb-i Hudâ'dır bu" mısrayla başlayan manzumesini okumasıyla nevbe tamamlanır. Bu merasimde halîle, mazhar, kudüm, çifte kudüm, el kudümü (nakkâre), bendir, tabl, çalpâre gibi vurmali çalgıların yanı sıra ney ve neyin çeşitlerinden nisfiye kullanılmıştır.

Nevbe merasimleri sadece tekkelerle sınırlı kalmamış, bazı önemli olaylarda da rol oynamıştır. Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının ilk günlerinde Üsküdar'da yapılan cuma selâmlığında, Millî Mücadele'den sonra Şükrü Nâilî Paşa kumandasındaki birliklerin Bursa'da karşılanmasında, Refet (Bele) Paşa'nın, Ankara hükümeti temsilcisi olarak İstanbul'da Eyüp'te kar-

şılmasında yapılan merasimler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Deli Hâlid Paşa'nın Eyüp'e defni sırasında, Zekâizâde Mehmed Münir Bey'in âmin alayında nevbe vurulduğu, I. Dünya Savaşı esnasında kurulan Mücâhidîn-i Mevleviyye Alayı'nda nevbezenlerden oluşturulmuş nevbe bölükleri yer aldığı bilinmektedir.

Osmanlılar'ın son döneminde nevbe idare etmekle tanınmış üstat nevbezenler arasında Kâdirî şeyhlerinden Müştakzâde Edhem Efendi, Kasımpaşa'da Küçük Piyâle Paşa Tekkesi'nin son postnişini Cemal Efendi, İstanbul Kâdirihânesi'nin son şeyhi İsmail Gavsî Bey, zâkirbaşı Ali Rıza (Şengel) Bey, zâkirbaşı Defterhâneli Hacı Şeref Bey, Şehremini'de Remlî Dergâhi postnişini zâkirbaşı Hâfız Hüseyin Hâlis Efendi, Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Dergâhi son zâkirbaşı Hattat Hacı Nûri Bey, zâkirbaşı Kastamonulu Turşucu Hâfız Mehmed Efendi ve zâkirbaşı Selâhattin Gürer en önemlilerindedir.

Nevbe ayrıca çeşitli dergâhlarda kullanılan küçük boyutta bir vurmali çalgıdır. Daha çok Rifâî, Kâdirî ve Sa'dî tarikatlarının zikirlerinde kullanılan bu ritim çalgısının dökmeye pirinçten, çapı 15-20 cm. arasında değişen çanak şeklinde olan gövdesinin üzerine deri çekilir. Tek çanakta oluşan nevbe, sol kol ile gövde arasına sıkıştırılıp sağ elle tutulan kayış parçası ile vurularak çalınır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 667-668; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavuf ve Tarikat Kültürü* (haz. M. Doğan Bayın – İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003, s. 325-352; a.m.f., "Tekke Musikisinde Nevbe Vurmak", *Tarih Konuşuyor*, sy. 49, İstanbul 1968, s. 3553-3556; a.m.f., "Tekke Musikisinde Nevbe Çıkarma Merasimi", a.e., sy. 50 (1968), s. 3612-3616; a.m.f., "Tekke Dışında Nevbe ve Sazlan", a.e., sy. 51 (1968), s. 3654-3659; Halil Can, "Dini Türk Musikisi Lûgatı", *MM*, sy. 221 (1966), s. 147; H. Usbeck, "Türklerde Musikî Aletleri", a.e., sy. 255 (1970), s. 27; Pakalın, II, 682-683; Mustafa Uzun, "Mektep", *DİA*, XXIX, 10.

SÜREYYA AGAYEVA

NEVBET

(النوبة)

Ortaçağ

Türk ve İslâm devletlerinde hükümdarlık âlâmetlerinden biri.

Sözlükte "devir, fırsat, topluluk, felâket" gibi mânalara gelen **nevbet** (nöbet) kelimesi, genellikle "askerî muzıka takımının hükümdarın saray veya otağı önünde da-

vul vurarak icra ettiği mûsiki” anlamında kullanılır. Muzika takımının şehirde veya şehir dışında bulunduğu yere **tablhâne**, **nakkârehâne**, **nevbethâne** denilir.

Askerî muzika takımının Zülkarneyn zamanından beri mevcut olduğu (Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, s. 33) ve Zülkarneyn’in düşmana korku salmak için nevbet çaldırdığı (Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 9) kaydedilmektedir. Kâşgarlı Mahmud da Zülkarneyn’in Semerkant’a girip Türk ülkesine yöneldiğinde hükümdarın Balasagun’daki sarayı önünde 360 nevbet davulu çalındığından bahseder (*Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 413 vd.).

Türkler’de nevbet Hunlar ve Göktürkler’den beri hâkimiyet alâmeti olarak benimsenmiş ve bu gelenek Osmanlılar’a kadar sürmüştür. İbn Haldûn, Türkler’in bu konuya aşırı derecede önem verdiklerini belirtir (*Mukaddime*, I, 662). Nebbet aleti olan davul (köbrüğe-köbürge) Göktürkler’de bir hâkimiyet sembolüydü (Kafesoğlu, s. 256). Davul ve kôs çalınması aynı zamanda savaşın başlamasına işaret ederdi. Bu anlamda davul da bir savaş aletiydi. Türk devletlerinde tahta çıkan hakanlara kurt başlı bir sancak ve davul verilirdi (Ögel, VII, 2, 7). Türkler’de saldırı ve duraklamaları hakanlık kôsünün sesi belirlerdi (a.g.e., VIII, 3). İbn Battûta, İlhanlılar’da savaşa giderken ordunun toplandığı konak yerinde önce hakanın, ardından büyük hatunun, diğer hatunların, en sonra da vezir ve kumandanların davulunun, konak yerinden çıkışta ise bütün davulların vurulduğunu belirtir (*er-Rihle*, II, 74-75).

Câhiliye devrinde Araplar’ın savaş sırasında zil ve def çaldıkları bilinmektedir. Emevîler döneminde bunlara davul ve kôs, Abbâsîler döneminde zurna (surnay) ilâve edilmiş, zamanla bûk (bûkat = boru), tabl, kôs, nakkâre, nefir, debdâb, zurna ve zil gibi mûsiki aletlerinden oluşan bir nevbet takımı ortaya çıkmıştır.

Abbâsî halifeleri başlangıçta namaz vakitlerinde sadece kendi saray kapılarında nevbet çaldırdıkları ve kendilerine tâbi hükümdarların saraylarının önünde nevbet çaldırmalara izin vermedikleri halde merkezî hükümetin zayıfladığı dönemlerde tâbi hükümdarlara hâkimiyet haklarını tevcih ederken menşur ve sancakla birlikte davul ve kôs göndermeye başlamışlardır. Halife Tâi’-Lillâh 367 (977-78) veya 368 (978-79) yılında Büveyhîler’den Adudüdevle’ye Bağdat’taki sarayının kapısında üç namaz vaktinde (sabah, akşam ve yatsı) nevbet çaldırması için izin vermiştir (İbn Mis-

keveyh, II, 396; İbnü'l-Cevzî, VII, 92). Büveyhîler, bir süre sonra halifelerden izin almayı gerek duymadan hem kendileri hem vezirleri adına nevbet çaldırmışlardır. Bahâüdevle, 390’da (1000) veziri Ebû Ahmed’e Muvaffak lakabı yanında Umdudevle lakabını tevcih etmiş ve kapısında beş nevbet çaldırması için izin vermiştir (Rûzrâverî, III, 345). Sultânüdevle 409 yılı sonlarında (1019) Bağdat’a gelmiş ve halifenin karşı çıkmasına rağmen sarayının kapısında beş vakit nevbet çaldırması, ayrıca vezir tayin ettiği Ebû Muhammed Hasan b. Sehlân’ın da kapısında beş nevbet çaldırmasına müsaade etmiştir. Celâlüdevle 418’de (1027) Bağdat’a gelip sarayında konakladığında kapısında beş nevbet çaldırması, halifenin bu uygulamadan vazgeçmesi için kendisine haber göndermesi üzerine öfkelenip nevbet çaldırmaya son vermiş, ancak daha sonra halife izin verince çaldırmaya devam etmiştir (İbnü'l-Cevzî, VIII, 30; İbnü'l-Esîr, IX, 361-362). Ebû Kâlicâr da 436’da (1044-45) Muhyiddin unvanını almış ve halifeye rağmen beş nevbet çaldırması (İbnü'l-Cevzî, VIII, 119). Fâtımîler nevbet konusunda Abbâsîler’i örnek almışlardır. Halife Azîz-Billâh’ın Suriye seferine çıkarken nevbet çaldırdığı bilinmektedir (*El²* [İng.], X, 36).

Nebbet geleneği İslâmî devirde kurulan Türk devletlerinde de devam ettirilmiştir. Ortaçağ Türk ve İslâm devletlerinde nevbet çaldırma savaş dışında bir hâkimiyet alâmeti olarak önem kazanmış, nevbet sayıları ve vakitleri birtakım kurallara bağlanmış, bu kurallara uymayanlar merkezî otoriteye, halifeye ve sultana isyan etmiş kabul edilerek cezalandırılmıştır. *Kutadgu Bilig*’de (II, 86) hükümdarın Ay-Toldı’ya unvan, mühür, tuğ, davul ve zırh verdiği kaydedilir. Bu bilgilerden Türkler’de hükümdarın yanı sıra hatun, vezir ve kumandanların da nevbet çaldırdıkları anlaşılmaktadır. Karahanlılar’da nevbet, “hakanın önünde çalınan kôs ve davul” anlamına gelen tuğ kelimesiyle ifade edilmiştir (*Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 127). Yûsuf Has Hâcib’in de tuğ kelimesini hem sancak hem nevbet anlamında kullandığı görülmektedir (*Kutadgu Bilig*, II, 86).

Gazneli Sultanı Mesud 427 (1036) yılında oğullarından Mevdûd’u Belh, Mevdûd’u Hindistan valiliğine tayin ettiğinde her ikisine nevbet takımı hediye etmiş, hâcibi Bilge Tegin’e de bir kôs vermiştir (Palabıyık, s. 172). Gazneliler’de diğer devletlerde olduğu gibi veliaht tayininde, törenlerde, önemli karşılama merasimlerinde nevbet

çalındığı bilinmektedir. Nitekim Mesud’un Abbâsî halifesinden veliahtlığının tasdik edildiğine dair menşuru alınca nevbet çaldırdığı kaydedilmektedir (Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, s. 18).

Selçuklu hükümdarları, Tuğrul Bey’den itibaren hâkimiyet alâmeti olarak saray ve ordugâhlarda günde beş defa namaz vakitlerinde nevbet çaldırmışlardır. Selçuklular’da sadece başşehirlerde ve sultanın bulunduğu otağlarda değil hükümdarın gıyabında Bağdat’taki hükümet konağı önünde de nevbet çalınmıştır. Irak Valisi Ebû Saîd el-Kâinî, Tuğrul Bey’in ölüm haberi kendisine ulaşıncaya kadar Bağdat’ta sultan adına nevbet çaldırmaya devam etmiştir. Tâbi hükümdarlar ise büyük sultanın izniyle nevbet çaldırmışlardır. Sultan Alparslan, 458 (1066) yılında Ahvaz âmilî Hezâresb’in kendisine haber vermeden nevbet çaldırmasına öfkelenmiş ve bu uygulamanın hemen durdurulmasını istemiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 130). Öte yandan onun tâbi hükümdarlardan Fazlûye’ye (Fazlaveyh) hil’atler gönderdiği ve kapısında nevbet çaldırmasına izin verdiği bilinmektedir (Köymen, III, 89). Sultan Melikşah da Fahrüdevle İbn Cehîr’e Diyarbekir’i iktâ edince kendisine çeşitli hediyeler armağan etmiş ve kapısında nevbet çaldırmasına izin vermiştir (Bündârî, s. 76). Abbâsî halifesiyle Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in Dânişmendî Melik Gazî’ye hâkimiyetini tasdik amacıyla gönderdikleri alâmetler arasında davul da vardı (Süryânî Mikhail, III, 237).

Selçuklu sultanları, melikler, tâbi hükümdarlar ve emirlerin üç namaz vaktinde (sabah, akşam, yatsı) nevbet çaldırmalarına izin vermişler, beş nevbet çaldırmalarını isyan kabul etmişlerdir. Muhammed Tapar’ın meliklik döneminde Sultan Berkyaruk’a karşı saltanat davasıyla ayaklandığında (494/1101) Hemedan civarında beş nevbet çaldırmaya başlaması bir savaş sebebi kabul edilmiştir (Râvendî, I, 144). Sultan Sencer, Mahmûd b. Muhammed Tapar’ı Irak Selçuklu sultanı olarak tanıyıp kendisine beş nevbet çaldırması için izin verdiği halde yanında kaldığı süre içinde nevbet çaldırmaması konusunda onu uyarmıştır (Bündârî, s. 124). Sultan Berkyaruk ile Melik Muhammed Tapar arasında cereyan eden üçüncü savaştan sonra 4 Rebîülevvel 495’te (27 Aralık 1101) yapılan antlaşmada Muhammed Tapar’ın kendisine ait yerlerde ancak üç nevbet çaldırabileceği hükme bağlanmıştır (İbnü'l-Cevzî, IX, 131; İbnü'l-Esîr, X, 331-332). Sultan Sencer de Dübeyş b. Sadaka’ya kapısında

günde üç nevbet çaldırma izni vermiştir (İbnü'l-Cevzî, X, 5). Berkıaruk ile Muhammed Tapar arasında meydana gelen beşinci ve son savaşın ardından yapılan antlaşmanın maddelerinden biri Muhammed Tapar'ın da beş nevbet çaldırabileceği idi (Özaydın, s. 188). Emîr Üner, Sultan Berkıaruk'a kırmızı otağ kurdurup kapısında nevbet çaldırmak suretiyle isyan etmişti (Râvendî, I, 141).

Emîr-i hares ile vezirlerin de nevbet çaldırma yetkileri vardı. Bu dönemde bazı nüfuzlu kişilerin halife veya sultandan izin alma ihtiyacı duymadan kendi adlarına nevbet çaldırdıkları görülmektedir. Mese-lâ Nizâmülmülk'ün oğlu Müeyyidülmülk, 475'te (1082) Bağdat'a gelince Dârülhilâfe'nin karşısında üç nevbet çaldırmaya başlamış, halifenin bundan rahatsız olması üzerine Müeyyidülmülk ile görüşülerek uygulamaya son vermesi sağlanmıştır (İbnü'l-Cevzî, IX, 3; Bündârî, s. 73). Sa'düddeve Gayherâyin'in, yeniden Irak şahneliğine tayin edilince (Muharrem 471 / Temmuz-Ağustos 1078) kapısında üç nevbet çaldırması daha önce böyle bir âdet olmadığı için yadırganmıştı (Bündârî, s. 53). Halife Nâsır-Lidînilâh'ın teşvikiyle Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile mücadeleye girişen İldenizliler'den Atabeg Kızılarslan müstakil hareket ederek beş nevbet çaldırmış (a.g.e., s. 269), ancak muhalif bir grup tarafından çadırında öldürülmüştür (Şâban 587 / Eylül 1191).

Abbâsî halifeleri ve Selçuklu sultanları günde beş defa nevbet çaldırdıkları gibi sefere çıktığında, taç giyme ve veliaht törenlerinde, bir kişiye hil'at verildiğinde, zafer kazanıldığında veya bir isyan bastırıldığında, hükümdar ve elçilerin karşılanma uğurlanma törenlerinde, bayram ve mevlid günlerinde, şehzadelerin doğumunda ve sünnet düğünlerinde, hacıların karşılanmasında, halife ve sultanlar yakalandıkları ağır bir hastalıktan kurtulduklarında veya Bağdat'a döndüklerinde de nevbet çalınırdı.

Selçuklu sultanları sefere çıktıklarında veya bir yere gittiklerinde nevbet takımlarını da beraberlerinde götürürlerdi. Nizâmülmülk, halife ve sultanların sefere çıkarken cenk davulunun vurulmasını emrettiklerini söyler (*Siyasetnâme*, s. 21). Irak Selçuklu Sultanı I. Tuğrul da Sultan Sencer'in emriyle kardeşi Mes'ûd b. Muhammed Tapar üzerine sefere çıkarken nevbet çaldırmıştı (Bündârî, s. 149). Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın askerleri Muharrem 521 (Ocak 1127)

tarihinde Dârülhilâfe'ye saldırınca halife otağından çıkıp muhripleri teşvik etmek amacıyla nevbet çaldırmıştır (İbnü'l-Esîr, X, 637; Köymen, II, 100). Halife Müstersid-Billâh, İmâdüddin Zengî'ye karşı Bağdat'tan sefere çıkarken yanında nevbet takımı ve sancaklar vardı (a.g.e., II, 216-217). Vezir Amîdülmülk Kündürî, Alparslan'ı karşılayıp tahta çıkardığında nevbet çaldırmıştı (Bündârî, s. 28).

Önemli bir şahsiyetin ölümü halinde tâziye günlerinde nevbet çalınmasına ara verilirdi. Halife Kâim-Biemrillâh'ın oğlu Zahîretüddin Ebû'l-Abbas Muhammed vefat edince (Zilkade 447 / Şubat 1056) Dârülhilâfe'de ve Dârülmemleke'de nevbet çalınmamış, 505 (1111) yılında Halife Müstazhir-Billâh'ın bir çocuğunun doğumu sebebiyle nevbet çalınırken halifenin kardeşlerinden biri öldüğü için nevbet çalınmasına birkaç gün ara verilmiştir. Gurlular'dan Gıyâseddin Muhammed, Hârizmşâh Alâeddin Tekiş'in ölümü üzerine (596/1200) nevbet çaldırmayı durdurmuştur. Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb de kız kardeşi Cihanârâ Begüm'ün ölümü dolayısıyla üç gün nevbet çaldırmamıştır (Ögel, VIII, 118).

Anadolu Selçuklularında nevbet takımının sultanın yanında bulunduğu (İbn Bîbî, II, 124; Aksarâyî, s. 227), I. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta oturunca ve Alaşehir seferine çıkarken nevbet çaldırdığı, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Alâeddin Keykubad karşısında kazandığı zaferden sonra Konya'da nevbet çalınarak karşılandığı, I. Alâeddin Keykubad'ın, Çemişkezek'i alınca ve Celâleddin Hârizmşâh ile savaşa çıkarken nevbet vurdurduğu, Suğdak seferi sırasında Hüsâmeddin Çoban'a nevbet takımı verildiği kaydedilmektedir. II. Gıyâseddin Keyhusrev başarı kazanan emirlerini çeşitli armağanlarla ödüllendirmiş ve kendilerine nevbet çaldırma izni vermiştir. Anadolu Selçuklu tahtını kısa bir süre için işgal eden Cimri de kapısında beş nevbet çaldırmıştır.

Hârizmşâhlar'dan Muhammed b. Tekiş (1200-1220) hükümdarın kapısında namaz vakitlerinde çalınan nevbet merasimine son vermiş, beş nevbet çaldırma yetkisini oğullarına ve meliklere devretmiştir. Buna karşılık kendi sarayı ve otağı önünde Zülkarneyn gibi günde iki defa (güneş doğarken ve batarken) nevbet çaldırmış, nevbet davullarının altın kaplamalı, değnekle- rin inci kakmalı, diğer aletlerin mücevherlerle süslü olmasını, görevlilerin parlak ve yaldızlı üniformalar giymesini emretmiştir. "Zülkarneyn nevbeti" denilen bu nev-

betin açılış merasimine bizzat nezaret eden Hârizmşâh, ilk nevbetin sarayında tutuklu bulunan hükümdarlar ve onların oğulları tarafından icra edilmesini istemişti. Nebbet çalan tutuklular arasında son Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un oğlu, Gurlu Gıyâseddin Mahmud'un oğulları, Bâmiyân hâkimi Melik Alâeddin, Belh Valisi İmâdüddin ve oğlu, Tirmiz Valisi Behram Şah, Buhara hâkimi Sencer gibi çok sayıda ünlü şahsiyet vardı. Celâleddin Hârizmşâh da babası gibi Zülkarneyn nevbeti çaldırmış ve kendisine özenerek aynı şekilde nevbet çaldıran Eyyûbîler'in Ahlat valisi İzzeddin Aybeg'i ölüm cezasına çarptırmıştır (Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, s. 213).

Zengîler ve Eyyûbîler'de de nevbet hâkimiyet ââmetleri arasında yer alıyordu. 567 (1171-72) yılında metbû sultan olarak Nûreddin Mahmud Zengî'nin Dimaşk'taki sarayı önünde beş, tâbi hükümdar olarak Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Kahire'deki sarayının kapısında üç nevbet çalınmıştır (Makrîzî, *Sülûk*, I/1, s. 46; *Hıtaç*, II, 107-108). Eyyûbîler'de emîrlerin de nevbet takımları vardı (Şeşen, s. 103).

Memlûkler nevbet takımını ıslah ederek sancak, tuğ gibi hâkimiyet ââmetleriyle birleştirmişlerdir. Memlûkler'de Kal'atül-cebel'de akşam namazından sonra davul, sabah namazından önce ve yatsıdan sonra kös vurulurdu. Sabah namazından önce çalınan nevbete "devre" denilirdi. Sultan I. Baybars'ın nevbet takımı dört büyük davul, dört davul, dört kaval ve yirmi borazandan oluşuyordu. Baybars, 1277 yılında Anadolu seferi sırasında Kayseri'ye geldiğinde Selçuklular'ı örnek alarak kapısında beş nevbet çaldırmıştır (Aksarâyî, s. 28).

Nevbet geleneği Endülüs ve Mağrib'de hüküm süren devletlere de intikal etmiştir. Muvahhidler'den Abdülmü'min'in nevbet takımında 200'den fazla davul bulunduğu belirtilmektedir. Hindistan'da kurulmuş olan Türk-İslâm devletlerinde de nevbet geleneği vardı. Sultanlar saray ve otağlarının önünde günde beş defa nevbet çaldırılırdı. Delhi Sultanı İltutmış, Gvâliyâr Kalesi'ni fethettiğinde ordugâhta kurulmuş olan çadırının önünde günde beş nevbet çaldırmıştı (Cûzcânî, I, 449). Muhammed b. Tuğluk sarayının önünde ve sefer sırasında beş nevbet çaldırır, nevbet icrasında 200 çift nakkâre, kırk çift büyük kös, yirmi boru ve on çift zil kullanılırdı. İbn Battûta sultanın ava çıktığında da nevbet takımını beraberinde götürdüğünü söy-

ler (*er-Rihle*, III, 239). Delhi Türk Sultanlığı'nda şehzade, devlet erkânı, melik ve emîrlerin de nevbet takımı vardı. Kutbuddin Aybeg Muhammed Bahtiyâr Halacî'yi Bengal ve Bihâr'ın fethiyle görevlendirdiğinde verdiği hâkimiyet alâmetleri arasında nevbet takımı da bulunmaktaydı. Vezir Hâce Nizâmülmülk Mühezzebüddin kapısında nevbet çaldırırdı (Kortel, s. 66-67). İbn Battûta, Sind ve Mültan valisinin de kapısı önünde nevbet çaldırıldığını kaydeder (*er-Rihle*, III, 84). Bâbürlü hükümdarları kapılarında nevbet çaldırdıkları gibi yüksek askerî ve idarî personele de nevbet takımı verirdi. İlhanlı hükümdarları tahta çıktıklarında beş nevbet çaldırdıkları gibi savaşta çıkarken de nevbet çaldırırlardı. İbn Battûta, Ebû Saïd Bahadır Han'ın sefere çıkarken nevbet çaldırmasını ve emîrlerin nevbet takımlarını ayrıntılarıyla anlatır (*a.g.e.*, II, 74-75). Timurular'da nevbet aletlerinin bulunduğu tablhaneye (nakkârehâne) bakan görevliye "nakkâreci" denirdi (Aka, s. 116). Osmanlılar da Selçuklular'dan tevarüs ettikleri bu geleneği sürdürmüştür (bk. MEHTER; MUZİKA-İ HÜMÂYUN; TABLHÂNE).

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi, III, 127, 165, 194, 413 vd.; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 396; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsümü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 136-137; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1974, II, 18, 86; Nizâmülmülk, *Styâsetnâme* (Köymen), s. 21, 174; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribü'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz – D. S. Margoliouth), Kahire 1334/1916, III, 345; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsim Ganî – Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1350 hş., s. 18, 40, 52, 196-197, 558-592, 629, 654; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 75, 92; VIII, 30, 57, 119, 165, 211, 229-230, 264; IX, 3, 14, 131, 145, 168; X, 5, 148, 230, 232; Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche: 1166-1199* (nşr. ve trc. J. – B. Chabot), Paris 1905, III, 237; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 141, 144; *İbnbârü'd-devleti's-Selçukiyeye* (Lugal), s. 62; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, tür.yer.; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahrân 1344 hş./1965, s. 33, 213, 397; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 28, 39, 53, 60, 73, 76, 124, 149, 189, 269; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 130; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, I, 449; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyeye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 126, 140, 181, 275, 295, 344; II, 41, 58, 124, 146; Ak-sarıyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 19-20, 28, 53, 77, 79, 101, 139, 150, 176, 220, 227, 232, 242; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, II, 74-75; III, 84, 239; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 662; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 8-9; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/1, s. 46; ayrıca bk. İndeks (tablhane, kûsât, X, 34-38); a.mlf., *el-Hitât*, II, 107-108; Bâbürlü,

Bâbur-nâma (trc. A. S. Beveridge), Lahor 1987, s. 155, 337, 369, 628; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 2, 29, 30, 76, 80-81, 221, 336, 348-349; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1954-92, II, 9, 11, 100, 121, 214-217; III, 88-89; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 152-154, 220, 287, 295; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 103; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984, s. 256, 350, 352; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri*, Ankara 1987, VII, 2, 7; VIII, 1-351; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 40-41; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 116; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66-67; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkayuk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 66-72, 79, 187-188, 197-204; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002, s. 61, 74, 113, 114, 170-172, 175; H. G. Farmer, "Bûk", *IA*, II, 777-779; a.mlf., "Davul", *a.e.*, III, 498-501; a.mlf., "Nevbet", *a.e.*, IX, 220-222; a.mlf., "Tabl-kihâna", *EP* (İng.), X, 34-38; Nebi Bozkurt, "Davul", *DA*, IX, 53-55.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

NEVBET-İ MÜRETTEB

(نوبت مرتب)

XIV. yüzyılda
mûsikide yaygınlaşan
sazlı-bir tür.

Önceleri kavli, gazel ve terâne isimli üç bölümden oluşan nevbet-i müretteb hakkındaki ilk bilgilere Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu Kitâbi'l-Edvâr*'ında rastlanmaktadır (d'Erlanger, III, 553). Geniş bir şekilde açıklaması Abdülkâdir-i Merâgî'nin eserlerinde görülen nevbet-i müretteb Merâgî'ye göre geçmiş (kudemâ) çağlardan beri bilinen bir mûsikî formudur. Ancak burada "kudemâ" kelimesine tarih bakımından bir açıklık getirilmemesi, ayrıca Fârâbî, İbn Sînâ ve Safiyyüddin el-Urmevî gibi mûsikî âlimlerinin eserlerinde nevbet-i mürettebden söz edilmemesi bu formun ortaya çıktığı dönem konusundaki belirsizliğin başlıca sebepleridir.

Merâgî'nin belirttiğine göre dört veya beş bölümden meydana gelen nevbet-i mürettebin en önemli özelliği, muntazam (müretteb) bir sıra ile (nevbe) dizilmiş bölümler arasında makam-usul birliğiyle eserin başlangıç ve bitiş seslerinin aynı tonda olmasıdır. Biçim kurallarına uyulması gereken nevbet-i müretteblerde eserin makam ve usullerinin seçilmesiyle uygulama tarzı tamamen icracı / bestecinin zevkine bağlı idi. Hatta sakil, remel, fahte, türkî asl vb. meşhur usullerin dışında kalan her-

hangi bir ritmik yapı da nevbette kullanılabiliirdi. Merâgî'nin, günümüzde "usul" anlamını taşıyan ritim devirleri yerine bazan sadece ikâ' kelimesini kullandığını da belirtmek gerekir. İçeriklerine de işaret eden özel bir adı bulunan nevbet-i mürettebin bölümleri şunlardır: 1. Kaviil. Burada güfte Arapça'dır. Müziğinde serbest ölçülü irticâî kısımların da yer alması muhtemel olan bu bölümün birinci kısmı, bir çalgısal girişle (tarîka) başladıktan sonra bir mısra veya bir beyit üzerinde kurulan ezgi bölümünün matla' (cedvel) kısmını teşkil eder. Ardından miyanhâne (savtu'l-vasat, vasat) icra edilir. Miyanhânenin başında bir ara nağme vardır. Burada iki kısım (matla' ve miyanhâne) arasındaki orana dikkat edilmelidir. Matla' kısmı bir mısra üzerinde kurulmuşsa miyanhâne bir beyti kapsar. Bu durumda miyanhânenin ilk mısraı yeni, farklı bir ezgiyle icra edilirken ikinci mısradada matla' kısmındaki ezgiye dönüş yapılır. Aynı şekilde birinci kısmın ezgisi bir beyit üzerinde bestelenmişse miyanhâne ezgisi iki beyti kapsar. Besteci ayrıca orta ve dönüş kısımlarının arasında "nukûş" (melodik veya ritmik süsleme) denilen terennümü de ekleyebilir. Kavildeki miyanhâne kısmında bâzgeştin de (teşyî', nakarat) bulunması şarttır. Ayrıca biri şiir, diğeri ritmik terennümüle icra edilen iki tür nakaratın kullanılması mümkündür. 2. Gazel. Farsça şiirler üzerine bestelenmiş olan bu bölümde, bazan nevbet-i mürettebin birinci bölümünden ikinci bölümüne arasız geçiş yapıldığında söyleme süresi uzatılarak eserin daha etkili olması sağlanabilir. Gazel bölümünün ritmik usulü ve biçim özellikleri kavildekilerle aynıdır. 3. Terâne. Burada Arapça ve Farsça yazılmış olan rubâiler kullanılır. Eski dönemlerde terâne aynı zamanda bir şiir formunun adı olarak da bilinirdi. Terânedeki icra edilen usul diğer bölümlerde kullanılan usulden farklı olmaz. Ayrıca terânenin giriş kısmı herhangi bir usulün ilk vuruşlarıyla başlamaz. Meselâ on altı vuruşlu sakil-i ewel veya sakil-i sâni usulü kullanıldığında terânenin giriş kısmı usulün yedinci nakresinden başlayarak icra edilir, yirmi dört vuruşlu sakil-i remel uygulanıyorsa o zaman bölümün icrası usulün dokuzuncu nakresinden başlatılır. Diğer kısımlar için giriş şartları yoksa da miyanhâne ve nakaratın giriş kısmı ile ilk giriş müziği arasında da uyum sağlanır. 4. Fûrûdâşt (inen, sona eren). Abdülkâdir-i Merâgî'den önceki son dönemde nevbet-i mürettebin son bölümü olup kavle benzer ve güftesi Arapça'dır. 5. Müs-